

КИЇВ ВІД ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ (1917–1930-ті роки)

УДК 947.7.084.2:316.653

Піскун В.М.,

професор кафедри історії України і методики навчання
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук

КИЇВ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (за спогадами сучасників)

У статті аналізується процес відродження Києва як столиці у період Української революції. Джерелом для відтворення здійснюваного є спогади сучасників, їхнє ставлення до українського національного відродження.

Ключові слова: Київ, столиця, Українська революція, Українська Народна Республіка, спомини сучасників.

Одним із важливих символів націє- та державотворення є поняття столиці як центру, як об'єднувального і духовного чинника у поступі спільноти. Для українців Київ упродовж віків сформувався як сакральний центр, а Києво-Печерська лавра була не лише притягальною силою духовного очищення, а й символом жертвності особи в духовному служінні. Шлях на прощу до Лаври часто переживався, як омріяна значуща подія людини упродовж її складного повсякденного життя у найвіддаленіших куточках України. Софія Русова згадувала, як вона наприкінці ХІХ ст. із когортою жінок готувалася до цієї подорожі¹. Ходіння на прощу — то був своєрідний ритуал, до того ж Київ центрувався духовно при практично сформованій його державотворчій та соціально-економічній провінційності за часів перебування у складі Російської імперії. Українська революція перетворила Київ на центр українотворчих подій, засвідчила його потенційні можливості як осердя суспільних перетворень. І ця українська інакшість протистояла імперсько-монархічним устремлінням як більшовиків, так і тих, хто тішився на думці про відновлення могутньої Російської імперії. Творення Києва як української столиці пройшло крізь складні випробовування війною і розрухою, тисячі людських жертв, проте саме у 1917–1920 рр. цей факт став історично завершеним і, зрештою, у 1934 р. навіть більшовики змушені були перенести свій центр до Києва.

Після падіння царського режиму в Росії Київ став головним центром в Україні, за який ішла боротьба різних політичних сил, оскільки саме в Києві постала Українська Центральна Рада як новий державно-управлінський орган, репрезентований українцями як невід'ємне породження українського національного руху. В сучасній українській літературі багато уваги приділено вивченню подій, що відбувалися в Києві. Це праці загального плану, в яких розглядається хід подій в добу Української революції, а оскільки Київ був центром перебування урядів, то відповідно йдеться про усі загальні явища², а також монографії і статті, в яких висвітлюються суто київські

---

¹ Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. — К. : Поліграфкнига, 2004. — С. 102–117.

² Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : моногр. / В.Ф. Солдатенко. — К. : Либідь, 1999. — 976 с.

події: вибори в міську Думу, ставлення населення Києва до перевороту в Петрограді, проголошення УНР тощо³. До того ж слід зауважити, що досліджуються не лише події, пов'язані з українським національним рухом, а також і з монархічним, більшовицьким, проблеми міжнародних відносин тощо⁴.

Спогади про Українську революцію, а отже, і невід'ємно про Київ як її осердя, є різнотиповими: вони писалися людьми з різних політичних таборів, різного національного походження й мали неоднакову мету написання. Значна когорта тих, хто згадував, належала до українського національного табору (розглядаємо їх без різниці підходів щодо існування форми Української незалежної держави)⁵, були представники національних меншостей в Україні, в житті яких Українська революція є лише епізодом для досягнення успіху й здійснення кар'єри (наприклад, секретар єврейських справ Пінхос Красний, який свої спогади писав уже за завданням більшовиків)⁶. Зафіксовано й спогади деяких пересічних людей, які загалом не брали участі в політичному житті, але зберегли пам'ять про події, сучасниками яких вони були⁷. Проте дещо не висвітленою залишається проблема ролі Києва як столиці у конкурентній боротьбі за владу в період Української революції. Як наголошував І. Мазепа, українське суспільство виступало «неначе спаралізоване: йому бракувало українського міста, що виконує одну з найважливіших функцій в житті нації й держави»⁸.

Розглядаючи передумови формування зв'язків українського руху від Києва до найвіддаленіших містечок і сіл і наворот, слід наголосити на тому, що їх організаторами і творцями були активісти й провідні діячі цього руху, наприклад, Олександр Кониський. Максим Славінський звертав увагу на те, що «організаційний талант Кониського полягав у тому, що він гуртував семінаристів у групи, а вони, покінчивши освіту, виїжджали з Києва й улаштовувались десь на провінції, часом у найглухіших місцях. Через них Кониський простягнув із Києва українські нитки до менших міст і навіть до сіл, використовуючи для того своїх прихильників, що вже стали священиками, вчителями чи знайшли собі інші посади»⁹. Цей процес політичного гуртування українства тривав досить довго, з десятих років. М. Славінський далі узагальнює: «Поклав він основи всієї майбутньої структури української політики, бо виховані були за його часу майже всі без винятку всі ті люди, що так чи інакше були міродатними в українстві мало не до наших днів. Від Грінченка, Зіньківського й Єфремова, через

³ Див.: *Скороход О.В.* Перша спроба: прихід до влади більшовиків у Києві крізь призму сприйняття населення (січень — лютий 1918 р.) / О.В. Скороход // Наукові записки НаУКМА. — К.: Пульсари, 2009. — Т. 104: Історичні науки. — С. 2009. — Т. 91. — С. 24—30; *Скороход О.В.* Ставлення населенням Києва до жовтневого перевороту та проголошення УНР (жовтень 1917 — січень 1918 р.) / О.В. Скороход // Наукові записки НаУКМА. — К.: Пульсари, 2010. — Т. 104: Історичні науки. — С. 28—34; *Волковинський В.* Найгучніший терористичний акт періоду української революції / В. Волковинський // Дзеркало тижня. — 2001. — № 5. — 3 лют.

⁴ *Будницький О.В.* Російские евреи между белыми и красными (1917—1920) / О.В. Будницький. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. — 552 с.

⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1920). В чотирьох частинах. Галицька руїна — Доба Центральної Ради — Доба Гетьманщини — Доба Директорії. — Друге видання. / Д. Дорошенко. — Мюнхен: Українське видавництво, 1969. — 544 с.; *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції 1917—1921 / І. Мазепа. — Т. I. — Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. — Вид-во «Прометей», 1950. — 210 с.; Т. II. — Кам'янецька доба — Зимовий похід. — Вид-во «Прометей», 1951. — 246 с.; Т. III. — Польсько-український союз — Кінець збройних змагань УНР. — Вид-во «Прометей», б.р. — 223 с.; *Мартос Б.* Визвольний здвиг України / Б. Мартос. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка; Бібліотека українознавства, 1989.; *Мартос Б.* Перші кроки Центральної ради / Б. Мартос // Український історик. — 1973. — № 3—4. — С. 99—112; *Єфремов Сергій.* Щоденник. Про минулі дні (спогади) / упор., вступ. стаття Ігоря Гирича / Сергій Єфремов. — К.: Темпора, 2011. — 792 с.; *Галаган М.* З моїх споминів (1880-х — 1920): Документально-художнє видання / передм. Т. Осташко, В. Соловійова. — К.: Темпора, 2005. — 656 с.

⁶ *Революция на Украине по мемуарам белых* / сост. С.А. Алексеев; под ред. Н.Н. Попова. — М.; Л.: Государственное издательство, 1930. — 436 с. Чомусь до цього збірника потрапили як праці монархіста А. Денікіна, так і зовсім не «білих» Д. Дорошенка, М. Могилянського та В. Винниченка.

⁷ *Кононенко Х.* Дві маніфестації (Спогади з перших днів революції 1917 р.) / Х. Кононенко. — Календар-альманах «Дніпро» на 1937 р. — С. 82 — 86.

⁸ *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції 1917—1921. Т. I: Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія / І. Мазепа. — Вид-во «Прометей», 1950. — С. 14.

⁹ *Славінський М.* Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади / М. Славінський. — К.: Юніверс, 2002. — С. 378.

Чехівського й Грушевського до Петлюри, — ба, навіть, і до празького Шаповала включно, — всі вони, часом самі про те не знаючи, перейшли школу Кониського й Драгоманова, і над усіма ними витає тінь Антоновича, що вони її іноді й не помічають»¹⁰.

Лідери українського національного руху від самого початку революції, згуртувавшись навколо громадських організацій в Києві, центрували його як головне місто, в якому відбуваються визначальні революційні події. Михайло Грушевський як провідний ідеолог і найпопулярніший організатор уже на початку революції у своїх публіцистичних працях сформулював ідею «нової України» і також виокремив визначальну вісь здійснюваного задуму: «українці — революція — Київ — Україна». Гетьман Української Держави Павло Скоропадський, критично оцінюючи шанси українців на перемогу в революції, дав своє пояснення розуміння Києва як центру і підтримку «обивателями» цієї ідеї: «Якщо й були деякі кола, які визнавали федерацію, автономію або щось подібне, то тут справа зовсім не в українській ідеї, а виключно в смислі зручності для обивателів мати децентралізовану Росію. Зручніше якомусь цукрозаводчику чи представнику видобувної промисловості із Київської чи Катеринославської губернії їхати до Києва і одразу в колі міністрів одержати необхідні йому довідки і дозволи замість того, щоб їхати в Петроград і там висиджувати в передпокоях різних чиновників»¹¹.

Симон Петлюра найбільш ёмко визначив роль Києва як столиці новостворюваної держави. У листі до Ю. Гуменюка (хоча й наголошував, що пише не публічно) писав: «Я вірю і певний, що Україна, як держава, буде. Може, не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде. Думаю, що шлях до Української Державности стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Укр. Державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами»¹².

Найбільш захопливими й написаними з великим ентузіазмом є спогади про українські маніфестації в Києві в першій половині 1917 р., друге місце за згадуванням є події навколо роботи Центральної Ради: підтримки її чи, навпаки, побут міщан (в тому числі й діячів українського національного руху); далі — військові дії, повстання проти УЦР, Муравйовський погром, захоплення Києва в процесі військового протистояння та ставлення киян до різних влад. Оцінки дуже протилежні і збігаються в одному: страхіття політичної боротьби не має переростати у військове протистояння.

Однією з прикметних ознак київського життя початкового періоду революції був її мирний характер, а найбільш помітними змінами — поява україномовних видань і друкарень, що видавали україномовні книжки. Д. Дорошенко так згадував про це: «Комітет став видавати офіційний орган Київщини «Вісти Губерніяльного Виконавчого Комітету Київщини» — двома мовами, українською й російською. Взагалі було заведено відразу щодо мови урядування дуалізм. Уперве українська мова ставала в нові часи мовою урядовою. Серед інституцій, що опинились під мою безпосередньою управою, була губерніяльна друкарня. Її зараз же було приладжено для друку українських видань. Одною з перших, пам'ятаю, почала в ній друкувати свої й Б. Грінченка твори пані М. Грінченко»¹³. Водночас з появою українських видань ще жорсткішими стали висловлювання і загальний тон публікацій у проросійській газеті «Киевлянин», що її видавав В. Шульгин. З приходом у 1918 р. німців до Києва В. Шульгин припинив видання газети, яке знову відновив у вересні 1919 р. після вступу Добровольчої армії.

Як згадують очевидці, найдивовижнішою акцією стала березнева 1917 р. маніфестація українського національного руху. «Коли не помиляюсь, — писав Д. Дорошенко, — 18 березня відбулася в Києві українська маніфестація. Своім грандіозним характером, своїм одушевленням, своїм ентузіазмом вона перейшла всі наші сподіванки. В ній узяло участь понад сто тисяч людей. Коли я підійшов до Володимирського Собору, звідки мав рушити похід, то вже тут було повно народу, вся вулиця й площа була заповнена тисячами людей. Так само юрби стояли й далі, по Бібіковському бульвару,

¹⁰ *Славінський М.* Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади / М. Славінський. — К. : Юніверс, 2002. — С. 379.

¹¹ *Скоропадський Павло.* Спогади: кінець 1917— грудень 1918 / Павло Скоропадський / гол. ред. Ярослав Пеленський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 51

¹² *Петлюра С.* Лист до Ю. Гуменюка / Петлюра Симон. Статті / Симон Петлюра. — К. : «Дніпро», 1993. — С. 330.

¹³ *Дорошенко Д.* Знач. праця. — С. 83.

Володимирській вулиці коло Університету. Стояли цілі відділи війська з жовто-блакитними прапорами. Одна за другою надходили громади, групи, корпорації: школи, гімназії, товариства — усі з українськими прапорами. Он пройшов цілий відділ полонених вояків галичан. Тут близько коло мене стояв о. Щепанюк, один з галицьких заложників. «А що, отче, звернувся я до нього: тепер Ви бачите, що таки існує українське життя в Києві?» У відповідь він мовчки стиснув мені руку. В його на очах бриніли сльози. Я розшукав аж коло Університету громаду членів київської «Просвіти», під прапором якої я хотів іти в похід. До нас прилучився і М.С. Грушевський. Безконечні юрби все прибували.... На чолі нашої громади несено прапори: один з портретом Шевченка, другий — національний. Перший ніс І.І. Щитківський, голова Комітету по збудуванню в Києві пам'ятника Шевченкові, другий — В.М. Леонтович. Ми по черзі їм помагали. Помалу, поволі йшов величній похід. Гордо маяли в повітрі національні жовто-блакитні прапори (колір — символ нашого блакитного неба і золоті пшениці на полях). То з одної, то з другої групи чути було спів: «Гей не дивуйтесь», «Соколи-соколи» (марш), «Ще не вмерла Україна». Та ось наша група дійшла до площі перед міською Думою. Там на балконі стояла президія Виконавчого Комітету і вітала похід. Тут же стояв і начальник військової округи ген. Ходорович і по-військовому салютував українським прапорам. Проф. Грушевський дав знак рукою, що хоче говорити. Все втихло. Піднесеним голосом, — де він у нього взявся! — немов в якомусь натхненні, закликав нас Грушевський, щоб ми всі тут присягли під прапором Шевченка, що будемо боротись і не складемо зброї, аж поки не виборемо рідному краю автономії. Ми всі стали на коліна, підняли руки в гору і заприсягнули. Тут ентузіазм досяг найвищої хвили»¹⁴.

Гімназистка Харитя Кононенко теж згадувала цю подію: «Вже не раз доводилося мені бачити перед тим приготований до якоїсь паради натовп. Ще свіжими були в пам'яті дні, коли нас гімназисток виводили на подібні паради, коли приїздили до Києва царі та стара цариця Марія Федоровна, що була опікункою нашої гімназії. Але ніколи той святочний натовп не був такий безжурно-радісний, як того ранку. І не диво, — то не виводили нас, учнів, чи бідних «салдатиків» із примусу на паради, а «народ» оточували бачним доглядом поліції, щоб не трапилось якогось небажаного прояву «симпатії» народньої до царів, а ось тут із власної волі і охоти прийшов той народ святкувати свою перемогу над зненавидженими царями»¹⁵. Саме тоді робітники з майстерень Союзу Міст зруйнували пам'ятник Столипіну, що стояв на Думській площі. Усе це засвідчувало, що поступово місто набирало іншого статусу. Навіть заядла більшовичка Є. Бош визнала: «Після Лютневого перевороту Київ стає центром національного життя України»¹⁶.

Однак уже в другій половині 1917 р. виявився й інший бік справи — несприйнятність українського руху київськими більшовиками, російськими обивателями. Микола Галаган про своє враження від Києва під час першого військового з'їзду згадував: «І під час з'їзду окремі делегати й цілі групи щодня мали нагоду й приводи виявляти не тільки свої пересвідчення, але й свої почуття, бо їм щодня доводилось сперечатись з прихильниками «єдиної-неділимої», які їх атакували при вході на засідання з'їзду й виході із театру. Ціла площа перед театром покривалась людьми, що гуртувались у більше й менше чисельні «мітюжки». І на цих «мітюжках» завзято й дуже часто люто та, здається, завжди з почуттям великої ворожнечі дебатовалось головню одно питання: відношення України до Росії. В цьому питанні українці не знаходили спільної мови з росіянами. Атмосфера утворилась настільки напружена й ворожа, що для забезпечення з'їзду перед ексцесами й можливим насильством будинок міського театру був під охороною козаків Богданівського полку»¹⁷. Тим більше, що з літа 1917 р. в Україні активізували свою розкладову діяльність російські більшовики, підбурювані своїми лідерами.

Ще одним фактором нестабільності, як зазначається у спогадах, було те, що українським провідникам доводилося рахуватись зі складною зовнішньою ситуацією. Дослідниця О. Скороход цілком

¹⁴ Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 89—90.

¹⁵ Кононенко Х. Дві маніфестації (Спогади з перших днів революції 1917 р.) / Х. Кононенко / Календар-альманах «Дніпро» на 1937 р. — С. 83.

¹⁶ Бош Евгения. Год борьбы / Евгения Бош. — 2-е изд. с прил. биогр. писем авт. / под научн. ред. П.Л. Варгатюка. — К.: Политиздат Украины, 1990. — С. 26.

¹⁷ Галаган М. Зазнач. праця. — С. 234.

слухно підкреслює: «Специфіка економічного й політичного розвитку Києва визначала особливості соціально-політичної активності городян. По-перше, Київ не вважався розвиненим індустріальним центром, тому досить чисельною була середня верства. Це позначилось на тому, що більшовицькі ідеї здобували підтримку повільніше порівняно з іншими містами. По-друге, імперський Київ був центром російського націоналізму, що досягло свого піку на початку Першої світової війни. Тому українська політична програма не отримала широкої підтримки у місті»¹⁸.

Особливої трагедії для людей додало військове вторгнення російських більшовиків в другій половині грудня 1918 р. Воно стало детонатором військово-громадянського протистояння й спричинило безлад і руїну повсякденного життя людей. А. Гольденвейзер підкреслював: «Київ завжди жив під знаком національної розрізненості. Ця розрізненість не сприяла розвитку у нас широких об'єднань навіть поміж діячами мистецтва, науки, літератури»¹⁹. На це й розраховували більшовики, оголошуючи війну Центральній Раді. Перший прихід більшовиків у Київ запам'ятався жителям страшною руїною. Місто бомбардували 11 днів — з 15 до 26 січня. А. Гольденвейзер констатував: «На цей раз місто залишали українці, і вони залишали його не як залишають рідне місто і столицю, а як евакуюють завойовану територію»²⁰.

Українці ще не раз повертатимуть владу до Києва, що стане довершеним фактом політичних прагнень українства утвердитись у ньому, як у столиці Української держави.

**Пискун В.Н. Киев в эпоху украинской революции
(по воспоминаниям современников)**

В статье анализируется процесс возрождения Киева как столицы в период Украинской революции. Источником исследования послужили воспоминания современников.

Ключевые слова: Киев, столица, Украинская революция, Украинская Народная Республика, воспоминания современников.

**Piskun V. Kyiv During the Ukrainian Revolution Period
(based on the memories of contemporaries)**

This article analyzes the process of Kyiv revival as a capital during the Ukrainian revolution period. As a source memories of the contemporaries are taken.

Key words: Kyiv, capital, Ukrainian revolution, Ukrainian National Republic, memories of contemporaries.

---

¹⁸ Скороход О.В. Сприйняття населенням Києва жовтневого перевороту та проголошення УНР (жовтень 1917 — січень 1918 р.) / О.В. Скороход // Наукові записки НаУКМА. — К. : Пульспри, 2010. —Т. 104: Історичні науки. — С. 29.

¹⁹ Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний / Революция на Украине по мемуарам белых. / Составил С.А. Алексеев под ред. Н.Н. Попова / А.А. Гольденвейзер. — М.; Л. : Государственное изд-во, 1930. — С. 18.

²⁰ Там само. — С. 25.